

MÄLARDALENS HÖGSKOLA
ESKILSTUNA VÄSTERÅS

Akademien för utbildning
kultur och kommunikation

EXAMENSARBETE
OAU008 15 hp
Hösttermin 2012

Att bryta heteronormen redan i förskolan

En undersökning av huruvida bilderböcker som bryter mot
heteronormen används i förskolan och hur utbudet ser ut

Breaking the heterosexual norm as early as in preschool

An investigation into whether picture books breaking the heterosexual norm are used in
preschool and what books are on the market

Marie Adolfsson

Handledare: Eva Sundgren
Examinator: Dan Landmark

Akademien för utbildning
kultur och kommunikation

EXAMENSARBETE
OAU008 15 hp
HT2012

SAMMANDRAG

Marie Adolfsson

Barnlitteratur som bryter mot heteronormen – En undersökning av huruvida bilderböcker som bryter mot heteronormen används i förskolan och hur utbudet ser ut

Breaking the heterosexual norm as early as in preschool – An investigation into whether picture books breaking the heterosexual norm are used in preschool and what books are on the market

2012

Antal sidor: 34

I denna uppsats har medvetenheten kring begreppet heteronorm i förskolan undersökts genom intervjuer med pedagoger på tre olika förskolor. Även utbudet av bilderböcker som bryter mot heteronormen har undersökts och en inventering har genomförts. Syftet var att få en insyn i hur pedagoger tänker kring frågan, om de använder sig av någon barnlitteratur som bryter mot heteronormen, och hur detta utbud av heteronormbrytande bilderböcker ser ut.

I uppsatsen har det framkommit att medvetenheten kring begreppet heteronorm bland de deltagande pedagogerna är låg. Man ser sig som öppen när det gäller människor som bryter mot heteronormen, men man ser inget större behov av att arbeta med området när man inte har något barn som har samkönade föräldrar. Vad gäller bilderböcker som bryter mot heteronormen, ges majoriteten ut av bokförlag som har specialiserat sig på böcker som bryter mot normer, och endast ett fåtal har kommit ut på något större, mer allmänt, förlag.

Slutsatsen är att det behövs kunskap hos pedagogerna i förskolan, för att de ska få en förståelse för vad heteronormen innebär, och varför man bör arbeta med det tidigt, då den saknas i både lärarutbildning och fortbildning som det ser ut nu.

Nyckelord: Heteronorm, förskola, barnlitteratur, bilderböcker, bokförlag

Innehåll

1. INLEDNING	5
1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	6
2. FORSKNINGSAKGRUND	7
2.1 NORMER I ALLMÄNHET OCH HETERONORMEN I SYNNERHET	7
2.2 NORMBRYTANDE ARBETE I TEORI OCH PRAKTIK	9
2.3 ARBETE MED BARNLITTERATUR	11
2.4 BARNLITTERATUR SOM BRYTER MOT HETERONORMEN	12
2.4.1 Bokförlag.....	13
3. METOD OCH MATERIAL.....	15
4. RESULTAT	17
4.1 INTERVJUER	17
4.1.1 Förskola 1.....	17
4.1.2 Förskola 2.....	18
4.1.3 Förskola 3.....	20
4.2 INVENTERING AV BILDERBÖCKER SOM BRYTER MOT HETERONORMEN.....	21
5. ANALYS	25
5.1 ANALYS AV INTERVJUERNA	25
5.2 ANALYS AV BOKINVENTERINGEN.....	26
6. DISKUSSION.....	28
7. AVSLUTNING	31
KÄLLFÖRTECKNING	32
BILDERBÖCKER.....	33
BILAGOR.....	35
BILAGA 1 INFORMATIONSBREV	35
BILAGA 2 INTERVJUFRÅGOR	36

1. Inledning

I förskolan ska man ta till vara på alla olikheter och, enligt Läroplanen för förskolan, arbeta för en ”öppenhet och respekt för skillnader i människors uppfattningar och levnadssätt” (s. 45). Olika skillnader får dock ta olika stor plats i förskolans verksamhet. Genus diskuteras ganska mycket, och även etnicitet, men sexualitet verkar, enligt egen erfarenhet i förskolans verksamheter, komma i skymundan. Normer finns det gott om i samhället, och heteronormen i synnerhet är stark, även om den s.k. kärnfamiljen är under förändring. Enligt Statistiska centralbyrån (2009) har exempelvis antalet barn (i åldern 0-21 år) som lever hos två mammor eller två pappor som är gifta eller har registrerat partnerskap mer än tiodubblats sedan slutet av 1990-talet; då låg antalet på färre än sjuttio medan det år 2010 låg på 1 143. Det är betydligt fler som bor hos två mammor än hos två pappor (1 079 respektive 66). En tredjedel av dessa föräldrar är småbarnsföräldrar (dvs. har barn under fem år). Denna statistik är dock inte helt tillförlitlig på grund av att den bygger på folkbokföringen och barn som bor hos föräldrar av samma kön som ej registrerat partnerskap eller gift sig har alltså inte registrerats, så siffran är troligtvis betydligt högre. Enligt betänkandet från Kommittén om barn i homosexuella familjer (SOU 2001:10) har det gjorts vissa uppskattningar, som visar att det kan finnas cirka 40 000 personer med en eller två homosexuella föräldrar, men de poängterar att siffran baseras på olika antaganden och att uppgiften är mycket osäker.

Normer är inget som kan ändras över en natt, men för att det ska kunna ske en förändring, behöver vi tänka på vad vi förmedlar, även till de allra minsta i förskolan. Ett bra hjälpmedel för detta arbete är barnlitteratur, då bilderböcker är något som finns på så gott som varje förskola. Genom att titta på några av punkterna i listan "Sjutton skäl för barnboken" som Svenska barnboksakademin har sammanställt inser man hur betydelsefull barnlitteraturen kan vara i ett sådant arbete:

7. Boken tränar vår förmåga till medkänsla. Den ger oss möjlighet att sätta oss in i andras situation och känsloliv.

11. Boken hjälper oss att förstå oss själva. Den stärker vår självkänsla att upptäcka att det finns andra som tänker och känner likadant som vi.

12. Boken hjälper oss att förstå att vi också är olika. Att läsa böcker av författare från olika tider och kulturer ökar toleransen och hjälper till att motverka fördomar.

(Edwards 2008:14f)

Med detta som bakgrund är jag intresserad av att ta reda på hur medvetenheten kring värdet av att arbeta med frågor som tar upp en annan sexualitet än den heterosexuella, och även värdet av att arbeta med barnlitteratur på olika sätt.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka om (utvalda) förskolor i en mellanstor svensk stad använder sig av bilderböcker som bryter mot heteronormen, och om de i så fall gör det aktivt och på vilket sätt de arbetar. Samtidigt som jag vill veta hur man kan arbeta, vill jag också veta vad det finns för böcker att använda sig av. Ett ytterligare syfte är att sprida kunskap vidare till verksamma pedagoger som saknar kunskap i detta område eller inte ännu blivit medvetna om att denna fråga är viktig.

För att få fram svaren har jag kommit fram till följande frågeställningar:

1. Hur ser medvetenheten kring frågan om heteronormen ut bland några utvalda pedagoger i förskolan?
2. Används bilderböcker som bryter mot heteronormen i några utvalda förskolor och hur arbetar man i så fall med dem?
3. Hur ser utbudet av bilderböcker som bryter mot heteronormen ut?

2. Forskningsbakgrund

2.1 Normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet

I metodmaterialet O/lika (Törnqvist 2008:7f) förklaras begreppet norm på följande sätt: Det är ”en osynlig regel om hur människor förväntas vara, bete sig och se ut”. En norm är något som bara finns där, och som man ofta inte märker av, ända tills någon bryter mot den. Törnqvist tar upp exempel på olika normer, som att många kanske inte ser möjligheten att kunna gå som en norm, men den som är rörelsehindrad kan tydligt se denna norm, bara genom att se på miljön i samhället, med alla trappor, trösklar och trottoarkanter. Eller som att heterosexuella människor troligtvis inte heller märker av någon norm kring att man ska leva med någon av motsatt kön. För den som förälskar sig i någon av samma kön märks dock denna norm desto tydligare. De starkare normerna är svårare att lägga märke till, och man behöver sätta ord på och diskutera dessa normer för att synliggöra dem, och på så sätt skapa en förståelse för vad fördomar och diskriminering innebär.

SOU 2006:75 (s. 149) beskriver också normer som de mönster och oskrivna regler som finns i samhället. De finns i vårt språk och våra handlingar och de syns tydligast när vi stöter på sådant som brukar betecknas som onormalt. Förskolan återskapar, men förnyar också det som anses vara normalt och onormalt genom hela verksamheten: hur miljön är, vilka lekar som leks, vilka sagor och berättelser som finns osv. Allt detta skapar bilden av vad som tillhör normen, och vad som är avvikande. Olika begreppspar är beroende av varandra; för att det ska finnas en norm måste det finnas något avvikande (SOU 2006:75, s. 151f). Homosexualitet och heterosexualitet är alltså beroende av den andres existens och skapar i och med det ett ”vi” och ”dom”. Förskolans värdegrundsuppdrag förutsätter att man i verksamheten reflekterar över vilka normer som finns och en del av det viktiga arbetet är att fostra barnen till kritiskt tänkande individer. De måste få lära sig att det finns många sätt att vara på utan att ett sätt blir det normala och det/de andra blir avvikande. Det hjälper inte att lära ut acceptans och tolerans, då det ofta innebär att det just är ett sätt som blir det normala och man ska acceptera och tolerera det som är annorlunda och det saknar det maktperspektiv som är viktigt att synliggöra. Detta arbetssätt hjälper inte till att ifrågasätta normer, utan förstärker dem istället. Även Skolverket (2009:99) tar upp detta toleransperspektiv, som är vanligt i förskola och skola, och de menar att detta perspektiv medför att normerna befästs ytterligare då det omedvetet syftar på att det är de som tillhör normen som ska tolerera dem som är utanför den.

Heteronormativitet innebär att det finns en föreställning i samhället där man utgår från att människor är heterosexuella. I SOU 2006:75 (s. 159) tas ett exempel upp, att om personal i förskolan ser två flickor leka med dockor, tar de för givet att det är två mammor från olika heterosexuella familjer som tar hand om hemmet. Få skulle tänka tanken att det är två mammor som bor och lever tillsammans. Även de spekulationer kring pojkar och flickor som leker mycket tillsammans tas upp. Många börjar tala om att de kanske är kära i varandra osv., men dessa spekulationer kan inte tänkas komma upp i situationer där två pojkar eller två flickor leker tätt och ofta tillsammans. Man tar alltså heterosexualiteten för given.

Genusordningen och heteronormativiteten är två system som hänger ihop då de båda handlar om ”manligt” och ”kvinnligt” (SOU 2006:75 s. 160f). Det förväntas att flickor och pojkar ska vara på ett visst sätt och däri finns också en förväntad heterosexualitet; de ska förhålla sig till varandra på ett visst sätt eftersom det förväntas att de är eller kommer att bli attraherade av varandra. Man märker också att genusordningen och heteronormativiteten hänger ihop när man talar om jämställdhetsarbete i förskolan, att det inte bara utmanar könsroller utan också den heterosexuella normen. Delegationen för jämställdhet i förskolan förklarar, via SOU 2006:75, att man mött reaktioner från föräldrar, och då främst pappor till pojkar, som uttrycker en oro för att arbetet ska göra deras söner homosexuella. Det är när det handlar om att pojkar gör saker som traditionellt förknippas med flickor, som exempelvis leker med dockor, eller klär sig i traditionella kvinnokläder, som reaktionerna uppstår. Det är alltså när pojkar kommer in på ”feminina” områden som oron kommer in; att den skulle uppstå när flickor ger sig in på de mer ”maskulina” områdena är mindre sannolikt. Det kan ses som att det ”manliga” har högre status än det ”kvinnliga”.

Även i Skolverkets rapport *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* (2009:66), där det genomförts gruppintervjuer med sammanlagt 96 barn (de flesta 5-åringar) på 14 förskolor förstår man att den ovan nämnda synen på flickors respektive pojkars kärlek och sätt att vara på till viss del finns även hos barnen. Under intervjuerna kom det fram att det inte verkar finnas någon diskriminering av något slag på förskolorna, men tankar om det som är annorlunda finns tidigt där. I frågan om sexuell läggning pratar man av naturliga orsaker mer om kärlek i förskolan och enligt rapporten menar barnen i förskolan att det är mer accepterat med två tjejer än två killar som blir kära i varandra, och det är vanligare att pojkar känner en tveksamhet inför samkönad kärlek.

2.2 Normbrytande arbete i teori och praktik

Annie Norell Beach (1995:16ff) tar i *Mångfald och medkänsla* upp hur förskolorna ofta har en ”alla-får-vara-med” och ”alla-barn-är-lika”-tradition. Att man är stolt över att man inte gör någon skillnad på barnen. Men om man nu ska arbeta mot fördomar, måste man också lyfta fram olikheter och skillnader och visa på det positiva med den mångfald vi har. Vi kan inte låtsas att de inte finns, så som det ofta görs när barn högt uttalar något om någon som skiljer sig från normen. Vi tystar ner dem, och säger att sådant pratar vi inte om. Genom detta beteende ger vi barnen en bild av att olikheter inte är acceptabla och fördomarna byggs på. En barngrupp som har fått lära sig att olikheter inte ska tystas ner, har också lättare att möta nya barn som t.ex. har en annan etnicitet, eller något funktionshinder. Gruppklimatet är redan förberett, som Norell Beach uttrycker sig, så det är uteslutet att säga att man inte behöver arbeta med olikheter för att man har en någorlunda homogen barngrupp. Exempel på hur olikheter tystas ned kan vi hitta i Lunneblads (2009) studie där han bl.a. har undersökt hur förskolor hanterar mångfalden. En av förskolorna använder sig nämligen av en strategi som framhåller det gemensamma istället för olikheter. T.ex. pratar de om sommaren och en flicka ska åka till Kurdistan. De lägger då fokus på att hon ska flyga, och inte vart hon ska. När de pratar om maten undviker de att prata om varför inte alla äter fläskkött, utan säger bara att det nästan är samma som den "vanliga" maten.

Ann Runfors (2010:103f) har i sin doktorsavhandling undersökt hur invandrarskap formas i skolan. Även här handlar det om etnicitet, men alla exempel kan jämföras med sexualitet, då det också handlar om hur man bemöter olikheter. Hon har studerat detta genom observationer och intervjuer på tre olika låg- och mellanstadieskolor i Stockholm. När hon frågade lärare om sina elever var det många av dem som inte kunde svara på om barnen kom från Sverige eller från något annat land, och hon förstod snart att det var på grund av att frågorna antingen var irrelevanta eller alltför känsliga. En lärare förklarade att man inte tänkte på sådant och att det inte spelar någon roll varifrån man kommer och att alla bemöts likadant. Han menar också att om man inte längre tänker på någons bakgrund har man kommit långt när det gäller fördomsfrihet. Runfors (s. 193) menar att detta kan innebära att man av hänsyn bortser från olikheter, men att det i sin tur ger resultatet att när avvikelser tonas ner läggs istället fokus på just det. Barnen lär sig då att man ska visa tolerans inför dessa avvikelser, som med andra ord innebär att det finns en norm man ska följa och som är högre värderat.

Kunskaper om heteronormen behöver bli bättre både i förskolan och i skolan. Fortfarande är det i stor utsträckning en icke-fråga, även inom lärarutbildningen. En undersökning, som

redovisats i *En utmaning för heteronormen* (Sahlström 2006), där 1465 lärare, varav 300 verksamma i förskolan, besvarade en enkät, visar att över 90 % har i mycket liten/liten utsträckning fått några kunskaper om hantering av frågor gällande sexuell läggning under varken lärarutbildningen eller senare kompetensutveckling. Undersökningen visar också att så många som 57 % av de tillfrågade förskollärarna är ointresserade av material som underlättar arbetet med frågor om homofobi och sexuell läggning. Förskollärargruppen är den enda där majoriteten svarat nej på frågan om intresset finns. De som genomfört undersökningen (Under Ytan) menar att synen på homofobi och sexuell läggning kan vara en annan i förskolan, då många av de som svarat nej, skrivit att det är för att de arbetar med små barn och att ämnet inte var passande att ta upp i verksamheten. Detta i sin tur kan peka på just den avsaknad av kunskap om ämnet som finns bland lärare.

Frågan om varför man ska börja arbeta för att synliggöra heteronormen redan i förskolan tas även upp i ovan nämnda projekt Under Ytans *Tyst i klassen?*, där Östlund (2006:55) redovisar att vanliga frågor är:

- Förstår barnen verkligen något, de är ju så små?
- Introducerar man dem inte i något som är en "vuxenfråga"?
- Varför, vi arbetar aldrig med heterosexualitet?

Enligt Östlund (2006:55f) bottnar tveksamheten ofta i brist på kunskap, och att många inte tänker på att området är så mycket större än att det bara handlar om sex (med tanke på att många tycker det är en vuxenfråga). Anledningen till att man bör arbeta med normfrågor redan i förskolan är att grunden för barns framtida värderingar läggs tidigt i livet. De påverkas från första början av människor i deras närhet, även om dessa människor inte alltid är medvetna om vilka värderingar som överförs. I förskolan får barnen syn på nya sätt att leva och kanske andra tankar om hur familjer kan se ut. Genom att utforska olikheterna bland olika sätt att leva på kan man från början undvika att vissa familjekonstellationer senare definieras som avvikande eller bristfälliga. Ingen kan veta hur barnen kommer leva sina liv som vuxna, men i förskolan kan man börja arbeta för att barnen utvecklar en respekt för människors livsval. Redaktionen menar att det är ett självklart sätt att göra detta genom att i många olika sammanhang framhäva att pojkar kan älska pojkar och flickor kan älska flickor. När man har ett öppet förhållningssätt till homo- och bisexualitet och kan prata om det med barnen, låter man bli att skuldbelägga eller göra det svårt för barn som eventuellt har homo- och bisexuella i sin närhet. På längre sikt kan ett sådant förhållningssätt göra att barn inte bara respekterar andras livsval, utan även kan göra egna livsval utan att det ska kännas komplicerat.

Många tänker också att frågan inte är aktuell, då det inte är en fråga som tagits upp av varken barnen eller genom att det finns en sådan familjesituation i någons närhet. Östlund (2006:60) frågar sig då varför detta resonemang ska gälla homo- och bisexualitet, då det är mycket annat som tas upp med barnen utan deras initiativ. Det är nämligen viktigt att inte bara bekräfta barnens verklighet utan även att utöka den.

Enligt Skolverkets rapport *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* (2009:99) är det viktigt att pedagoger inom både förskolan och skolan inte bara förmedlar och hos barnen förankrar de grundläggande värden som kan läsas om i läroplanerna. De måste också reflektera kritiskt kring hur de gör det och dessutom kring sina egna normer och värderingar. Ett normkritiskt perspektiv och reflektion tillsammans med barnen kring vilka normer och värden som finns och vilka som går att förändra bör finnas i verksamheten.

2.3 Arbete med barnlitteratur

Granberg (1996:37f) menar att alla verksamma i förskolan ser böcker som ett självklart inslag i verksamheten, men att de inte funderar så mycket på varför. Aktiviteten ses oftast som ett medel för att samla gruppen och skapa en lugnande effekt, och andra, mer pedagogiska aktiviteter kring böckerna bortses oftast. Hon påpekar dock (s. 41f) att barn som i tidig ålder får höra berättelser har lättare att utveckla en känsla för empati och medkänsla. I och med att barn lär när de har roligt, vilket Granberg påpekar, är det positivt att se högläsning och berättelser även som underhållning. När man gör denna aktivitet till något lustfyllt får barnen också lättare att tillgodogöra sig budskapet berättelsen förmedlar. Granberg säger även att om man samlar alla barnen så att alla får samma erfarenhet stärks också gruppkänslan.

I skolan är dock inte skönlitteraturens användning som presentation av nya tankesätt något nytt, utan lärare har länge hoppats på att läsningen ska gagna toleransen för olikheter. Kåreland (2009:140) menar att de erfarenheter människor får via skönlitteraturen kan göra dem mer öppna gentemot det som är främmande.

Chambers (1993:10) förespråkar boksamtal, som är en bra aktivitet eftersom det även övar upp förmågan till att samtala om andra viktiga saker. Många gånger är det så att man inte kan reda ut sina tankar förrän man har uttryckt dem muntligt, och genom att lära barn att samtala på ett givande sätt om böcker de läst eller fått läsa för sig hjälper läraren dem att även uttrycka sig lättare i andra frågor. Vad som är viktigt att komma ihåg när man för boksamtal, fortsätter Chambers (s. 56), är att man som lärare måste klargöra att allt är värt att tala om. Det får inte bli så att barnen känner att de måste komma med ett "rätt" svar, utan de

ska känna att de kan uttrycka sina tankar fritt. Om det inte är ett sådant klimat kan det antingen bli så att barnen håller tyst om sina egna tankar och inte säger något alls, eller att de försöker hitta det "rätta" svaret de tror att läraren vill ha, och håller tillbaka sina egna tankar på det sättet istället. Även Edwards (2008:58ff) påpekar vikten av att inte få boksamtalet att bli som en intervju av barnen, där de rätta svaren förväntas. Hon påminner också om att även om man har en tanke bakom samtalet måste man vara medveten om att det kan ta andra vändningar, och då måste man veta hur man ska förhålla sig till det.

Delegationen för jämställdhet i förskolan (SOU 2006:75, s. 112) förklarar att sagor och berättelser till stor del är med och påverkar barns syn på världen, och det gör att litteraturen är en betydelsefull del i arbetet med normer och värden. När man arbetar med barnlitteratur som bryter normer måste man, enligt SOU 2006:75 (s. 118f), ha i åtanke att barn har en tolkningsram med sig, utifrån vilken de tolkar berättelser. De håller alltså gärna fast vid den bild de har och är vana vid hur saker och ting ska vara. Man kan därför inte förvänta sig några drastiska förändringar efter några enstaka berättelser. Delegationen menar att det självklart går att påverka barns syn på världen med hjälp av böcker, men arbetet tar tid, och det krävs att man jobbar på flera olika sätt samtidigt. Delegationen för jämställdhet i förskolan har gett projektmedel till förskolor och flera av dem har kunnat se förändringar hos barnen efter att ha arbetat med jämställdhet mellan könen. Nya tankar har väckts, främst genom diskussioner runt berättelsers handling och karaktärer. De tycker det är viktigt att pedagoger kan ställa kritiska frågor som är till hjälp för att synliggöra hur sociala kön skapas. Detta kan jämföras med arbete om normer kring sexuella läggningar.

2.4 Barnlitteratur som bryter mot heteronormen

Kåreland (2009:43) förklarar att utvecklingen av barnlitteraturen speglar de sociala förändringar som sker i samhället. Förändringen av familjekonstellationer kan återspegla sig i barnböckerna, då den konstellationen i form av kärnfamiljen inte längre är det enda självklara alternativet. Hon menar att det exempelvis finns många exempel i böcker på både ensamma föräldrar och regnbågsfamiljer. Hon nämner också (s. 34) att det på senare år har bildats ett antal mindre specialbokförlag, och ger exempel på förlagen Olika och Vilda. De fokuserar på böcker som har ett, enligt dem själva, positivt genusperspektiv. Hon tror att barnlitteratur som ifrågasätter och problematiserar rådande normer säkerligen kan fungera, främst på grund av att många förskolor, enligt undersökningar, inte uppfyller de krav som ställts på en genusmedveten pedagogik, och dessa böcker då kan vara till hjälp i detta arbete.

Om just de här typerna av barnböcker har det funnits en debatt som handlar om huruvida det går att kombinera kvalitet och ett uttalat normkritiskt syfte. Debattörerna i fråga är barnbokskritikern Lotta Olsson (2008a, 2008b, 2008c) som skriver för Dagens Nyheter och förläggaren Karin Salmson (2008a, 2008b). Salmson, som då var förläggare på Vilda förlag, menar att det finns ett behov av vad hon kallar ”normaliseringsböcker”, som granskar detaljer ur ett normkritiskt perspektiv. Olsson menar däremot att det främsta syftet med barnböcker är att de har en konstärlig hög kvalitet, och att om man utgår från en viss värdegrund förloras kvaliteten i böckerna, och att propaganda inte kan motverkas med annan propaganda. Salmson svarar, och säger att de absolut vill påverka medvetet, vilket definierar propaganda, men det är inget de döljer, och hon ser ingen kvalitetsförlust genom att de exempelvis låter ett djur vara en ”hon” istället för en ”han”, eller sätter in homosexuella föräldrar istället för heterosexuella. Medan Salmson inte ser en motsättning mellan det konstnärliga och det normkritiska (eller ett uppfostringsverktyg, som Olsson ser det), anser Olsson att det finns det, om det innebär att uppfostringsfrågan blir viktigare än det konstnärliga, vilket Olsson anser att Vilda förlags barnböcker visar.

Kåreland (2009:157) anser att frågan är komplicerad, och att det inte går att ge ett klart svar, men hon tycker det är synd att det konstnärliga och det pedagogiska ska vara sådana starka motsatser.

I Rebecca Liedmans (2006) artikel pratar Pija Lindenbaum om sin bok *Lill-Zlatan och morbror raring* och om det finns några tabun inom barnlitteraturen. Hon fastställer att det nog inte finns många tabun och att homosexualitet inte är ett av dem. Trots detta säger hon att någon annan sexualitet än den heterosexuella nästan inte förekommer (just då endast i två barnböcker bortsett från Lindenbaums), och ofta ska det i så fall problematiseras, då heteronormen är den som råder både i samhället och även i barnlitteraturen, och vill man framställa något annat framställs det just som något annat, något annorlunda. I sin bok ville hon istället neutralisera. Hon hade dock ingen tanke från början att hon skulle vända sig mot normen, utan det föll sig bara naturligt att huvudpersonen Ella skulle ha en ”bögmorbror” som Lindenbaum själv säger.

2.4.1 Bokförlag

- Vombat förlag gav ut sina första böcker 2008 och riktar sig till barn och unga vuxna (2–18 år). De strävar efter att ge ut böcker som kan bryta normer utan att

problematisera. De vill synliggöra olikheter för att visa på allas lika värde (Vombat förlag).

- Olika förlag grundades 2007 och ungefär samtidigt grundades Vilda förlag, men idag hör de till samma förlag. Förlaget vill utmana stereotyper, normer och traditioner och ibland gör de det så det verkligen märks, medan de andra gånger är mer diskreta (Olika förlag 2010b, 2010c).
- Sagolikt Bokförlag är ett mindre förlag med en författare och en illustratör, som startades under 2008, och i sina böcker vill de berätta om karaktärer som tar andra vägar än de vanliga. De vill att barn genom deras sagor ska våga välja själva i större utsträckning, välja vilka de är och vilka de vill vara, och de strävar efter att bryta normerna, befria sagorna och väcka läslusten (Skåhlberg 2009).
- Spegel förlag har som ambition att ge ut böcker och material som speglar de barn som har en livssituation som inte följer normen. De har ett utbildande fokus, eftersom de menar att kunskap minskar fördomar (Spegel förlag).

3. Metod och material

För att få svar på mina frågeställningar har jag genomfört två separata undersökningar:

Intervjuer och en form av bilderboksinventering med böcker som bryter mot heteronormen. Intervjuerna skulle från början genomföras med åtta pedagoger på fyra olika förskolor, men efter ett par misslyckade försök att hitta en passande tid bestämde jag mig för att genomföra intervjuerna på endast tre förskolor, med sex pedagoger. Pedagogerna intervjuades i par (med undantag för Förskola 3, där det inte fanns någon möjlighet, utan de intervjuades en och en), och anledningen till att jag valde denna intervjuemetod var att jag ville uppmuntra dem till att diskutera med varandra och utveckla sina svar tillsammans för att verkligen få dem att få syn på arbetet i verksamheten.

När det gäller förskolorna var ett kriterium att de skulle finnas i samma kommun. Jag önskade även en spridning av förskolorna, så att de exempelvis inte tillhörde samma förskoleområde. Utefter dessa kriterier valde jag att kontakta förskolor jag tidigare haft kontakt med. På förskolorna i fråga fick pedagogerna själva bestämma vilka två som skulle bli intervjuade. Det enda kriteriet som fanns där var att de skulle arbeta/ha arbetat med barn i åldern tre till fem år på förskolan i fråga. De flesta bilderböcker som bryter mot heteronormen som jag hittat riktar sig nämligen till den åldern.

Att genomföra undersökningen med hjälp av enkäter fanns också i åtanke, men det valdes bort då en kvalitativ undersökning i jämförelse med en kvantitativ var mer aktuell för de typer av svar jag önskade. Visserligen kunde enkäter användas för att få en större överblick av om och hur förskolor använder barnlitteratur som bryter mot heteronormen, men jag ville hellre få fatt i pedagogers tankar om denna fråga för att få mer detaljerade och djupgående svar.

Jag har dessutom av den anledningen använt mig av semistrukturerade intervjuer, då jag formulerat färdiga intervjufrågor (se bilaga för intervjuguide), men följdfrågor beroende på svar också användes. Några av frågorna ställdes också i olika följd eller uteslöts helt beroende på tidigare svar. I och med detta kan man ifrågasätta *reliabiliteten* (vilket handlar om huruvida studien hade gett samma resultat vid en ny undersökning), då intervjuerna inte genomförts på exakt samma sätt. Denscombe (2000:162) påpekar också att tillförlitligheten (reliabiliteten) kan påverkas negativt vid intervjuer då det är svårt att uppnå en objektivitet p.g.a. intervjuarens och kontextens inverkan. Detta är jag medveten om, men jag försökte hålla mig neutral under intervjuerna. *Validiteten* kan syfta till olika områden, men Denscombe (2000:251) tar bl.a. upp *extern validitet*, som syftar till hur väl data reflekterar sanningen och verkligheten, och när det gäller denna studie kan den ses som hög, då resultatet visade att

informerarna gav liknande svar, som även stöds av tidigare forskning. Detta visar också att denna småskaliga studie är tillförlitlig.

Samtliga intervjuer genomfördes på pedagogernas arbetsplats och de spelades in, vilket tydliggjordes i ett informationsbrev (se bilaga 1) tillsammans med andra etiska förtydliganden. Dessa förtydliganden upprepades även vid intervjutillfällena.

Den andra metoden jag valt är en inventering av bilderböcker som bryter mot heteronormen, vilka har letats fram på olika sätt, exempelvis via kommunens biblioteks databas och temahyllor och sökmotorer på internet. Att använda sig av någon speciell metod var svårt, då jag inte fann någon som gjorde att jag kunde hitta alla böcker. Det som kan ses som negativt med min metod är att jag kan ha missat väsentliga böcker. Att undersöka alla böcker kan dock ses som en omöjlighet, och jag kan i alla fall visa på hur lätt eller svårt det kan vara att hitta de efterfrågade böckerna. I inventeringen valde jag att skriva kort om handlingen och hur det normbrytande framställs.

4. Resultat

I det följande avsnittet presenteras sammanfattningar av intervjuerna och en inventering av bilderböcker som bryter mot heteronormen.

4.1 Intervjuer

Här har intervjuerna vid de tre förskolorna sammanfattats. Jag har för enkelhetens skull döpt förskolorna till Förskola 1-3 och informanterna till A-F.

4.1.1 Förskola 1

A har arbetat i förskolans värld i 37 år, varav de sex senaste på Förskola 1. B har arbetat inom förskolan nästan lika länge, i 38 år, och de senaste 28 åren på Förskola 1.

A upplever att heteronormen innebär att en familj består av mamma, pappa och barn, och B håller med. A anser dock att denna norm är mer gammeldags, och att det inte längre är en heteronorm nu när det finns familjer med två mammor eller två pappor. Efter lite diskussion kommer de fram till att de upplever normen som det som är det vanligaste, mest förekommande.

Under alla år B har arbetat inom förskolan har hon bara stött på en enda familj, där det var två mammor och två pappor. Detta var innan tiden på Förskola 1, alltså mer än 28 år sedan, och det var inget som sågs som något konstigt, menar B. Det hon tycker är konstigare är att hon inte stött på fler, då hon tycker att det verkar finnas så många. Inte heller A har haft någon större erfarenhet av barn med föräldrar av samma kön under sin tid i förskola, utan har aldrig stött på en sådan familj. Även A funderar på hur det kommer sig att hon inte träffat på några inom förskolan.

När böcker väljs ut är det upp till pedagogerna själva att leta fram böcker efter önskade teman, som kan lånas via bokbussen, eller beställas. Man måste dock känna till böcker man vill låna, då utbudet inte är så stort att man bara kan stöta på en massa böcker man tycker verkar bra, menar A. Eftersom de nu inte har några barn med samkönade föräldrar har det inte blivit så att de sökt upp sådana böcker, och B säger att det då inte är något de känner att de behöver ta upp. A å andra sidan tycker inte att man behöver tänka så, och att de exempelvis har en bok i verksamheten, *Min familj*, som tar upp olika familjekonstellationer. Men denna

bok har de inte medvetet valt att ha i verksamheten, utan den fick de från biblioteket tillsammans med många andra olika böcker.

I den övriga verksamheten är det heller ingen fråga som tas upp medvetet, vilket de frågar sig om det är rätt eller fel. A tycker emellertid att man ska kunna svara på barns frågor, men att man inte måste ”servera” dem allting, och B håller med. De skulle dock kunna ha böcker, där barnen kan få syn på olikheter och ta ställning till, tycker A. Hon menar att barnen ändå får ett val då, utan att pedagogerna aktivt arbetar för att bryta normerna.

Ämnet är inget som diskuterats kollegor emellan och A anser att det kan vara en brist att de inte arbetat något med frågor som denna, medan B inte tycker att det behövs förrän de skulle få ett barn i ett sådant familjeförhållande. A fortsätter med att det kan vara bra att lyfta frågan för att både vara förberedd i ett möte med föräldrar utanför heteronormen, men också för att diskutera förhållningssätt och vara bra förebilder för barnen när det kommer till att bemöta olikheter. Ytterligare en anledning till att frågan borde tas upp, menar A, är tanken att det man inte pratar om, inte heller finns.

Bilder på barnens föräldrar brukar synas på många förskolor och så även på avdelningen där A och B arbetar. De olika avdelningarna på Förskola 1 har gjort på olika sätt, och några har tagit bort dem helt. På denna avdelning har de inte funderat så mycket på bilderna, säger både A och B. De har bilder på varje barns mamma och pappa, men B säger att det inte är något konstigt med det, utan att hon skulle sätta upp vilka bilder som helst, och att hon ser det som varje barns familj. A kommer dock att tänka på barn som har separerade föräldrar, och där har de då bilder på de biologiska föräldrarna, men inga på föräldrarnas nya partner. Dessa föräldrar har å andra sidan inte sagt något om att de vill ha upp fler bilder, och det är ingen fråga som pedagogerna har ställt heller.

4.1.2 Förskola 2

C har arbetat inom förskolan i 35 år och de fem senaste åren har hon arbetat på Förskola 2. D har arbetat inom förskolan i 26 år, varav fyra år på Förskola 2.

Begreppet heteronorm är inget som varken C eller D har funderat på, utan de båda upplever att det är ett nytt begrepp som kommit på senare tid.

Bilderböckerna som finns i verksamheten har inte valts ut med någon speciell tanke, utan är mest böcker de fått från barn. Det sker nästan aldrig att de köper in egna böcker. De går inte heller regelbundet till biblioteket. Tidigare gick de lite oftare till biblioteket, och då valdes böcker ut beroende på vilket tema de arbetade med. Till nuvarande tema har de inga

böcker kopplade, utan tar till andra saker istället. De erkänner dock att just bokläsning är en brist i verksamheten.

När det gäller kännedom om bilderböcker som har ett innehåll utanför heteronormen, säger både C och D att de har läst och haft några enstaka i verksamheten, men de kan inte nämna några titlar. D förklarar att när de väl har haft böckerna i verksamheten har de lånat dem på biblioteket, vilket också var ett medvetet val på grund av att det fanns föräldrar till barn i barngruppen som inte var heterosexuella. Det kunde då uppstå frågor från andra barn om varför det t.ex. kom två olika mammor och hämtade och de använde då böckerna för att visa barnen att man kan leva på olika sätt.

De skulle även nu kunna tänka sig att aktivt använda sådana böcker i arbetet på förskolan och C tycker det är ett intressant ämne och anser att barn har rätt att få ärliga svar på vad saker och ting handlar om. Om de skulle ha dessa böcker i verksamheten skulle C vilja använda dem vid flera olika tillfällen och inte bara att man läser dem en gång och sedan står den kvar i bokhyllan.

Ämnet är inget som har diskuterats arbetslag emellan, och när de haft föräldrar av samma kön är det inget som de har diskuterat heller i någon större utsträckning.

Heteronormen specifikt är inget som de tänkt något på i den övriga verksamheten, men de arbetar ofta med olikheter i stort, exempelvis funktionshinder och etnicitet och då kan även olikheter när det gäller sexualitet inkluderas. De har även, i och med deras tema, tittat på hur familjer kan se ut, och då kommer många olikheter fram.

C tycker att det viktigaste för att kunna arbeta med detta område är att man är lite förberedd på barnens frågor och funderingar, och att man som pedagog är öppen för sådana frågor, så att man inte känner att det är något man inte kan prata om. Man ska kunna prata om det på ett naturligt sätt, utan att vara dömande på något sätt. Att knyta an till olika böcker tycker hon är mindre viktigt.

De tror att man per automatik förstärker heteronormen, just på grund av att det är en norm att leva man och kvinna tillsammans. Detta i sin tur gör att D tror att även barn automatiskt tänker på en man och en kvinna när de tänker på exempelvis ordet familj, och att det då styr deras lekar. C menar att de leker mamma, pappa, barn och knappast mamma, mamma, barn eller liknande. D menar att normen även gäller för pedagogerna, då det är så det ser ut i samhället, att det är vanligare att vara heterosexuell, och då påverkar man troligtvis även barnen på ett omedvetet sätt. De tycker dock att människor generellt de stött på och kollegor specifikt har en öppen syn på olika sexuella läggningar.

De har svårt att komma på något i verksamheten som kan hjälpa till att bryta heteronormen, men D säger att de ju kan vara med och påverka barnens lek med hjälp av ordval osv. De kommer även in på barnens anhöriglistor, där det tidigare stod utskrivet *mamma* och *pappa*, men numera står det endast *målsman*. Denna ändring kom till i och med att det började ett barn med samkönade föräldrar och tanken på att det var något som behövde ändras fanns inte innan dess.

4.1.3 Förskola 3

E har arbetat inom förskolan i fyra år, och lika länge på Förskola 3. F har arbetat inom förskolan i 4-5 år, varav två år på Förskola 3.

E har ingen tydlig bild av vad heteronormen innebär alls, medan F säger att det första hon tänker på är man/kvinna, tjej/kille, men det är inget hon kan utveckla.

Bilderböckerna i förskolan väljs ut genom att pedagogerna tillsammans med barnen går till biblioteket, där urvalet sker både efter barnens och efter pedagogernas tycke. De båda menar att pedagogerna väljer böcker utefter ålder; lite svårare böcker för de större barnen, och lite lättare för de mindre (textmässigt, och beroende på längden). E tror inte att någon på förskolan tänker på hur exempelvis pojkar och flickor är representerade i böckerna.

Det finns inget aktivt arbete med böckerna, bortsett från att de läses tillsammans med barnen, men F säger att de har gjort det mer tidigare, då de arbetade med samma berättelse på olika sätt (böcker, flanosagor, teater, att barnen själva får berätta osv.).

Varken E eller F kan komma på att de någon gång sett någon bilderbok som har ett innehåll utanför heteronormen, men de båda skulle definitivt kunna tänka sig att ta in sådana böcker i verksamheten. E säger att hon vill att man ska kunna läsa dem för barnen, och förklara för dem om de kommer med frågor. F tycker det är en viktig del med även böcker om annan sexualitet när det gäller att arbeta för att ingen är annorlunda. Hon tror att man även i förskoleåldern kan bli kär, och att det då inte ska kännas som något annorlunda om en flicka blir kär i en flicka, eller en pojke i en annan pojke.

Den enda erfarenhet som funnits på förskolan av barn med föräldrar av samma kön berättar E om, och det var en pojke med två mammor som kom och besökte förskolan, men som senare valde en annan förskola. Då hade en sådan bok varit bra menar E.

Frågan om heteronormen är inget som har diskuterats i arbetslaget, och E tycker inte heller att den frågan är aktuell i och med att de inte har några barn med föräldrar av samma

kön. Hon nämner dock att det kan vara bra att prata med barnen om det i alla fall, men de fokuserar mer på genusfrågor.

Det finns saker som skulle behöva ändras om det skulle börja ett barn med exempelvis två mammor eller pappor, då de till exempel har lappar vid barnens platser där det står vem som är mamma och pappa. Även på infolappar står det utskrivet just *mamma* och *pappa*.

4.2 Inventering av bilderböcker som bryter mot heteronormen

Värsta prutten, Lolly! av Karsin & Arvidsson (2007, OLIKA förlag)

Lolly har lärt sig att prutta med armhålan och tycker det är så roligt att hon inte kan sluta. Hon gör det överallt och nästan hela tiden, men en dag får hon följa med sin mamma på en fin fest som ska sändas i TV och då får hon absolut inte prutta. Hur ska det gå?

Lolly har två pappor som hon bor med som bara presenteras som pappa Peter och pappa Anders. Att hon har två pappor lyfts inte explicit, utan är bara en naturlig del av berättelsen. Hon har även en mamma som bor långt bort i en annan stad och inte heller den relationen är något som får något större fokus.

Pinsamt värre, Krille! av Karsin & Bektašević (2009, OLIKA förlag)

Krille och hans föräldrar ska åka på semester till Kanarieöarna och vi får följa dem från packandet fram till en bit in på resan, och en del pinsamheter uppstår.

Krilles föräldrar heter Gittan och Rita, och bortsett från att vi får veta att han har just två mammor, läggs inget övrigt fokus på detta.

Lill-Zlatan och morbror raring av Lindenbaum (2006, Rabén & Sjögren)

Ellas, eller Lill-Zlatan som hon kallas, föräldrar är bortresta och hon är istället med sin morbror Tommy om dagarna när hon inte är hos sin mormor. De gör allt möjligt skoj tillsammans, men en dag är det någon annan hos Tommy, Steve, och han följer också med när de hittar på saker. Det gillar inte Ella, utan tycker han är jättetråkig och hon vill heller inte träffa Tommy längre.

Att morbror Tommy och Steve är homosexuella är inget som uttalas, men som vuxen kan man dra den slutsatsen. Genom att det inte är något som nämns läggs det heller inget fokus på deras specifika relation; fokus ligger på Ellas känslor och relation till de båda. Tommy beskrivs mer som en stereotypisk homosexuell man (lite åt det feminina hållet), medan Steve mycket väl skulle kunna tillhöra den manliga normen.

Min familj av Tidholm (2009, OLIKA förlag)

Min familj är ingen typisk berättelse utan den tar upp och visar hur olika familjer kan se ut. Bland de tolv olika familjerna finns en familj med en mamma som bor med en kvinna och en pappa som bor med en man. Många andra typer av familjer finns också representerade, såsom kärnfamiljen, ensamstående föräldrar, skilda föräldrar osv. I alla familjer framgår det inte heller hur de förhåller sig till varandra, då det är barnen som berättar vilka de tycker ingår i sin familj.

Kim & Skrutten av Frimodig, Berg & Ruta (2009, Vombat förlag)

Kim bor med sin mamma och mammas tjej Cissi. En dag berättar mamma och Cissi att Kim ska få ett syskon. Kim blir jätteglad, och hoppas på att få en lillasyster som får namnet Skrutten. Det är dock tråkigt att vänta för det kommer ta så lång tid innan Kim får träffa Skrutten. Vi får också träffa Kims pappa i berättelsen, som han bor hos varannan vecka.

Kims familj beskrivs som vilken som helst, och trots att boken handlar om att få ett syskon, är det inget fokus på att det är något annorlunda i och med att det är två kvinnor som ska ha barn.

Malins mamma gifter sig med Lisa av Lundborg & Tollerup-Grkovic (1999, Eriksson & Lindgren)

Redan på bokens titel förstår man att den tar upp ett tema bortom heteronormen. Boken tar sin början på Malins mamma och Lisas bröllopsdag. Även Malins pappa och hans kille Niklas ska med på bröllopet. Efter bröllopet berättar Lisa att det kommer växa en bebis i hennes mage. Även i den här boken blir det en väntan på ett syskon, men det går lite fortare här, och under tiden får vi veta hur det gick till när Lisa blev med barn: att det är små frön från pappan, som simmar in i magen till ett ägg. Även Malin blev till på samma sätt, berättar hennes mamma. Lisa har dock fått sina frön från Niklas för att han också ville bli pappa.

I efterordet finns det en kort text om att vara homosexuell och ha barn.

Måste ha monster av Skåhlberg & Dahlquist (2011, Sagolikt bokförlag)

Moni är en bestämd tjej, som sedan några dagar bestämt sig för att hon inte vill äta. Mamma och pappa vet inte vad de ska göra. En helg är hon hos sin mormor och där är även hennes kusin Katrin. På kvällen blir Katrin rädd och tror att det finns ett monster under sängen. Moni är modig och vågar titta. Hon lyser med ficklampan och där sitter faktiskt ett litet monster!

Och plötsligt säger det Kloff! och monstret är borta. Moni har ätit upp det. Hon har äntligen hittat sin absoluta favoritmat och vill ha mer monster. Hon fortsätter äta monster, men blir samtidigt lite ledsen för hon vill inte göra illa dem, men det är ju så gott!

Mammorna är bara några som nämns på ett par ställen, och de är inte någon viktig del i själva berättelsen.

Jag vill ha baklava av Güettler & Halse (2010, OLIKA förlag)

Huvudpersonen, ett namnlöst jag, har fått smaka baklava av sin kompis Perian. Det är jättegott och nu vill hon också göra baklava. Det är dock ingen som vet hur man gör. Inte mamma, och inte hennes andra mamma Rita. Kim säger att hon får kolla på nätet, men vilket nät? Ska huvudpersonen någonsin få sina baklava?

Mammorna nämns som en del av familjen, och är inget som lyfts i övrigt på något sätt.

Jösta och Johan; Junior börjar förskolan; Junior vill ha syskon! av Skåhlberg & Dahlquist (2010, 2011, Sagolikt bokförlag)

I första boken, *Jösta och Johan*, får vi följa nämnda huvudpersoner som är två giraffer. De vill ha barn, trots att de är av samma sort. Eftersom de båda är en han blir det svårare att skaffa ett barn. De letar ute på stäppen, men hittar inget, så de går hem till sin savann igen. Men där hittar de ett ägg! Kanske kan de äntligen bli tre.

I andra boken, *Junior börjar förskolan*, har deras barn, som visade sig vara en krokodil, blivit större. Nu ska Junior börja förskolan. De andra djurungarna på förskolan blir först rädda, men sedan märker de att Junior är snäll. De vill veta vilka hennes mamma och pappa är, och hon berättar om sina pappor. När de kommer för att hämta Junior, blir alla ungar rädda, de förväntar sig att det ska komma in två stora krokodiler, men när de ser Jösta och Johan blir de lugna och får åka rutschkana på pappornas långa halsar.

I tredje boken, *Junior vill ha syskon!* börjar Junior känna sig ensam. Hon tänker mer och mer på att hon inte är eller ser ut som sina pappor. Jösta och Johan bestämmer sig därför för att skaffa ett syskon till Junior. Det är dock svårt att hitta ytterligare en krokodilunge, och de blir istället lovade en leopardunge av en leopard. Det var inte så Junior tänkt sig, så hon ger sig ut själv, och får tag på ett ägg. Men är det ett krokodilägg?

I bokserien om Jösta, Johan, och senare Junior, stöter vi på lite problem just på grund av att Jösta och Johan är två hangiraffer. De har svårare att skaffa barn, och även Junior upplever heteronormen, när kompisarna tar för givet att det är en mamma och pappa hon har. Det är trots det inga dömande situationer i böckerna.

Familjeboken av Summanen & Kåberg (2008 (2:a upplagan 2012), Vombat förlag)

Familjeboken är en illustrerad faktabok om hur familjer kan se ut och hur barn kan bli till. Boken tar upp alla möjliga familjekonstellationer och framhäver inte någon av dem som en norm. När de tar upp hur man skaffar barn (även alternativet att inte skaffa några alls tas upp), är de väldigt sakliga och tar även här upp många olika sätt som det kan gå till på, som exempelvis genom provrörsbefruktning, sex, insemination och adoption.

Titel: Barn i regnbågsfamiljer av Schubert, Hermann Lundberg & Nygårds (2011, Spegel förlag)

Boken är delvis en sagobok om sju barn i olika regnbågsfamiljer. Ingen familj är den andra lik, och de har olika familjekonstellationer. Boken är även ett läromedel och en faktabok, där det finns fakta för både stora och små. Tänkvärda tips inför möten med familjer utanför heteronormen finns också med.

Andra böcker värda att nämna, men som inte gått att få tag på via stadsbiblioteket är:

- *Trollen på Regnbågsbacken* (1998) av Bodil Sjöström och Åsa Öhrn, utgiven på förlaget Atlas, där man får träffa på en trollfamilj som är lite annorlunda (Sjöström).
- *Magic, Cilla & Baby – ramsor om tjejer, killar & grejer* (2007) av Eva Lundgren och Ingrid Flygare (red.) m.fl., utgiven på förlaget Olika förlag (tidigare Vilda förlag), som är en modern ABC-bok med ramsor, där bl.a. Q står för queer (ett ord som kort sagt inkluderar alla sexualiteter och kön) (Olika förlag 2010a).
- *Prinsessan Kristalla* (2008) av Anette Skåhlberg och Katarina Dahlquist, utgiven på förlaget Sagolikt bokförlag. Boken är en klassisk saga, men Kristalla är inte intresserad av någon prins utan blir istället förälskad i svärdsmidare som dessutom är en flicka (Skåhlberg 2008).

5. Analys

5.1 Analys av intervjuerna

Efter att ha genomfört de tre intervjuerna stod det klart att frågan om heteronormen egentligen inte lyfts på någon av förskolorna. Det märktes också på hur de pratade om begreppet, då de som sa något om det ansåg att det syftade på att heterosexualiteten är den vanligaste läggningen, utan att problematisera det. Alla förtydligade också hur vanligt det är nu för tiden att vara homo- eller bisexuell och att de själva inte tycker att personer som är det är annorlunda. Några nämnde att även människor och pedagoger runt omkring dem är väldigt öppna kring detta.

På förskola 1 och 3 har man aldrig lyft frågan om normen kring heterosexualitet och erfarenheten av barn med homo- eller bisexuella föräldrar finns bara på Förskola 2, men inte heller där, och då, var det något som lyftes i någon större utsträckning.

Pedagogerna på de tre förskolorna säger alla att anledningen till att man inte arbetar med detta område är att de inte just nu har eller har haft något barn som har föräldrar utanför heteronormen. När det kommer upp nämner dock nästan alla att det kan vara bra att arbeta med det trots det, för att exempelvis visa på olikheter, men återigen säger de att det som skulle krävas för att komma igång med ett sådant arbete är att man står inför ett faktum att man måste göra det, som exempelvis att man just får in ett barn i förskolegruppen som har samkönade föräldrar. På förskola 1 menar de att ytterligare en anledning till att inte medvetet arbeta med området kring heteronormen är att de inte anser att man ska behöva ”servera” barn allt, men att de självklart ska kunna svara på frågor som kommer upp. Sedan nämner de också att frågan om heteronormen inte är något som läroplanen uttryckligen tar upp som något de ska arbeta med, även om de så klart arbetar med mycket som inte står med där.

I verksamheten finns det på alla de tre förskolorna praktiska saker som har ändrats eller behöver ändras i händelse av att ett barn har föräldrar utanför heteronormen. Det handlar om formulär till föräldrarna och familjebilder. På en förskola ändrades det när det började ett barn med homosexuella föräldrar, och pedagogerna på de andra två förskolorna säger att det är något som kan ändras antingen när de får ett barn med föräldrar som är öppet homo- eller bisexuella eller om någon förälder skulle fråga eller säga till. En viktig sak som A lyfter är att när man stöter på nya föräldrar, måste man börja få tanken att man verkligen inte vet hur familjen ser ut, så det är viktigt att vara observant på hur man uttrycker sig när man får nya barn.

När det handlar om barnlitteratur är det egentligen ingen av förskolorna som för tillfället arbetar så mycket mer med det än att just läsa för barnen. Förskola 2 ser det som en brist i verksamheten, men menar å andra sidan att de använder sig av så många andra aspekter att specifikt böcker som källa blir mindre viktigt. Det lånas inte så mycket böcker heller av förskolorna just nu; en förklaring som nämns att bokbussen är trasig. Förskola 3 går dock regelbundet till biblioteket för att låna böcker, så avstånd till biblioteket kan spela stor roll i denna fråga. När man väljer böcker kan man leta efter ett särskilt tema eller titta på svårigheten på texten eller boken i stort, men att medvetet undersöka hur handlingen ser ut i övrigt eller vilka karaktärer som är representerade verkar variera. På Förskola 3 säger E att hon inte tror att någon på förskolan är medveten om det. På Förskola 2 har de medvetet valt ut böcker när de väl haft något barn med samkönade föräldrar, men i övrigt använder de för tillfället nästan bara böcker förskolan fått som gåvor. Förskola 1 ser det som något negativt att man nu, när utbudet är mindre på bokbussen och det inte finns några boklådor längre med olika teman, måste känna till böcker innan och själv måste leta fram böcker till valda teman.

Två av förskolorna gör också egna tillägg om händelser där pojkar går utanför normen. En berättar om olika pojkar som haft kjolar, strumpbyxor och hårspännen, och där andra barn reagerat, men man har då tonat ner det. Samma förskola tar också upp att man ibland kan reagera på just pojkar som väljer andra leksaker, eller har ett annat kroppsuttryck, och fundera på vad det står för. Den andra förskolan berättar om en pojke som benämns som ”flickig”, vilket tros skapa mer reaktioner än när en flicka är lite ”pojkgig”. Han älskade att klä sig i klänningar och lekte mest med flickor. Även när de andra barnen jagade varandra för att pussas pussade han hellre pojkarna. Pedagogerna var i det fallet tillåtande, men barnen undrade varför han gjorde som han gjorde, och de pratade om det, men la mest fokus på att pojkar kan leka med samma saker som flickor. Ingen av förskolorna tar upp någon situation där någon flicka går utanför normen.

5.2 Analys av bokinventeringen

Av alla de 16 böcker jag hittat kommer endast tre av dem från ett bokförlag som inte har specialiserat sig på normbrytande litteratur. Två av dessa böcker gavs ut redan 1998 och 1999, men det dröjde fram till 2006 tills nästa kom. Efter att de andra förlagen grundades (fr.o.m. 2007) kom det sedan ut böcker som bryter mot heteronormen i en jämn ström, med i alla fall två böcker per år.

Även om alla böcker bryter mot heteronormen ser de väldigt olika ut. I majoriteten av böcker läggs det ingen fokus alls på den eller dem som bryter mot normen, på grund av just detta. Några av dem gör dock motsatsen, såsom exempelvis böckerna om Jösta och Johan, där man får se hur svårt det kan vara att skaffa barn när man är ett par av samma kön. I och med att huvudpersonerna är giraffer blir det emellertid lite mer lättamt. I boken *Malins mamma gifter sig med Lisa* fokuseras det också mycket på det som är annorlunda. Det ses inte som en svårighet att skaffa barn, men fokus ligger till större delen på att förklara hur det går till. Även i *Prinsessan Kristalla* läggs det ett tydligare fokus på att Kristalla bryter mot den traditionella normen, då boken visar på hur andra kan se på kärlek mellan samkönade par.

De böcker som inte är några sammanhängande, skönlitterära, berättelser är också lite olika. *Min familj* och *Familjeboken* skiljer sig på så sätt att den förstnämnda visar upp, endast med bilder och namn, hur familjer kan se ut, medan den andra visar väldigt ingående hur familjer kan se ut och skapas med hjälp av tydliga förklaringar. De båda böckerna ger dock så gott som alla plats (de som tillhör normen, och de som bryter den). *Barn i regnbågsfamiljer* fokuserar istället endast på dem som bryter mot normerna. Den skiljer sig även åt genom att vara den enda bok som även ses som en metodbok.

Familjerna i böckerna ser även de olika ut. I majoriteten av böckerna är huvudpersonerna barn, med människor i sin närhet som bryter mot heteronormen. I två av böckerna (*Pinsamt värre, Krille! & Måste ha monster*) har huvudpersonerna två mammor som också betecknas som mamma och mamma. Även huvudpersonen i *Jag vill ha baklava* har två mammor men den andra mamman benämns även med ett namn. I fyra av böckerna (*Värsta prutten, Lolly!, Kim & Skrutten, Malins mamma gifter sig med Lisa & Min familj*) ser man att det handlar om antingen ombildade familjer eller familjer som blivit till på annat sätt, då Lolly har två pappor och en mamma, Kim bor med mamma och mammans tjej ibland och hos pappa ibland, Malin bor med sin mamma och Lisa, men har också sin pappa och Niklas. Familjen i *Min familj* består av mamma och en kvinna och pappa och en man. I *Lill-Zlatan och morbror raring* är det huvudpersonens morbror som bryter mot normen, men det är inget som uttalas utan som vuxen drar man den slutsatsen att Steve är morbror Tommys pojkvän. Det finns även huvudpersoner som är de som bryter normerna och det är i böckerna om Jösta och Johan och i *Prinsessan Kristalla*.

6. Diskussion

Man kan se, både i litteraturen och i svaren på intervjuerna, att det saknas mycket kunskap om begreppet heteronorm. Intervjusvaren ger en bild av hur man ser på heteronormen på tre förskolor, och det är vad jag själv tror en vanlig syn, nämligen att det bara är det som är vanligast, att vara heterosexuell, att leva som mamma, pappa och barn. Men när man fördjupar sig förstår man att det är så mycket mer än så. Enligt SOU 2006:75 (s. 151f) skapar och upprätthåller normer ett ”vi” och ”dom”, och i och med det finns det ett sätt att vara på som är det normativa och ett sätt som är det avvikande. Att man inte har så mycket kunskap om ämnet, eller har en mer enkelspårig bild av det, tror jag är anledningen till att man heller inte ser något behov av att arbeta kring heteronormen i förskolan, förrän man verkligen stöter på barn som har samkönade föräldrar. Att man har denna syn kan också visa på att man gör arbetet för dem som befinner utanför normen, inte för alla tillsammans. Risken finns också då att man ser det ur ett toleransperspektiv, som både SOU 2006:75 (s. 151f) och Skolverket (2009:99) tar upp, vilket säkerligen utgår från en god tanke: att man ska tolerera och acceptera alla, men det blir lätt så att man omedvetet utgår från att normen ska acceptera det avvikande. Man ser ofta inte till att ta upp alla olikheter på en jämlik nivå, och utmana dessa befintliga normer.

Att de intervjuade pedagogerna ändå tar upp att det kan vara bra att arbeta med området kring heteronormen, trots att man inte har några barn med samkönade föräldrar, ser jag som väldigt positivt. Man behöver ju inte, eller ska inte heller, lyfta det som något enskilt, utan det kan tas upp när man tar upp andra föreställningar om olikheter, som exempelvis Förskola 2 gör. Att vänta med det tills barn frågar, som Förskola 1 delvis menar, kan som Östlund (2006:60) lyfter vara värt att fundera över, då man ofta tar upp andra saker som barn inte frågat efter. Att ha tanken med sig att inte bara bekräfta utan också utöka barnens verklighet, som Östlund tar upp, kan vara mycket bra att ha med sig. Att inte prata om olikheter som finns, gör också att normer förstärks ytterligare, vilket Norell Beach (1995), Lunneblad (2009) och Runfors (2010) sett exempel på. Det uttrycker också A, att det som det inte pratas om, finns inte heller.

Att heteronormen är starkare bland pojkar visar SOU 2006:75 (s. 160f); reaktionerna blir starkare när pojkar ger sig in på områden som betraktas som mer ”feminina”, än när flickor gör något som ses som ”maskulint”. Detta kan ses som att det bara har med genus att göra, men när man också visar på att detta gör att främst pappor blir rädda för att deras söner ska bli homosexuella förstår man att dessa två områden (genus och sexualitet) hänger tätt samman.

Att denna heteronorm hos pojkar förs vidare från vuxna till barn kan man också se i Skolverkets rapport (2009:66), när barnen i undersökningen har svårare att acceptera att två pojkar är kära i varandra, och när det dessutom var pojkar som oftare var tveksamma inför samkönad kärlek. Även i intervjuerna kan man se att denna syn finns, då pedagoger på två av förskolorna berättar om pojkar som bryter mot normerna, och att andra barn reagerat på detta. Det är då viktigt att som pedagog fundera på hur man ska bemöta det. När man ser till böckerna i inventeringen är det ganska jämnt fördelat mellan kvinnliga och manliga samkönade par.

Att böcker på förskolor bara läses för barn, utan att man reflekterar över varför eller arbetar vidare med det, menar Granberg (1996:37f) är ganska vanligt, och lite av den bilden kan man få via intervjuerna i denna uppsats. Flera författare i olika källor (Granberg 1996, Kåreland 2009, Chambers 1993, SOU 2006:75 och Svenska barnboksakademien genom Edwards 2008) menar dock att bokläsning och diskussioner och samtal om böcker för med sig många positiva effekter. Barnen har i regel många böcker omkring sig på förskolan, som de själva kan titta i eller få upplästa, och då är det viktigt att vara medveten om hur mycket de kan påverka barns bild av världen. Under intervjuerna kommer det fram att det saknas en medvetenhet hur böckernas handling och karaktärer ser ut när man tar in dem i verksamheten, vilket kan vara värt att få syn på. Att granska alla böcker ur alla aspekter behövs verkligen inte, men att exempelvis ta hjälp av bibliotekarier kan vara ett sätt för att få in ett mer variationsrikt utbud av bilderböcker. Som man ser på bokinventeringen ovan finns det ett varierat utbud, så man kan välja bland böcker som tar upp det som är annorlunda, eller böcker som neutraliserar.

Lotta Olsson (2008a, 2008b, 2008c) debatterar för att det viktigaste i barnböcker är att de är konstnärligt bra. Hon anser att förlag som ger ut böcker med huvudtanken att utmana normer och stereotyper går miste om denna kvalitet. Nu har jag inte på något sätt undersökt kvalitén något närmare i uppsatsens bokinventering, men med tanke på att det nästan bara givits ut böcker som bryter mot heteronormen på förlag som har ovan nämnda syfte, dvs. att bryta normer, kan man tycka att dessa förlag behövs. Att det saknas sådana böcker hos andra förlag kan visa på hur stark heteronormen ändå är. Kan det vara så att heterosexualiteten tas för given så att man inte ens reflekterar över att man kan byta ut en mamma och en pappa mot exempelvis en mamma och en pappa i en berättelse? Eller vågar man inte satsa på att ge ut böcker som sticker ut på detta sätt? Jag syftar inte till att det ska ges ut massor av böcker med detta tema, men jag anser att det ska finnas ett större utbud där man kan välja, likväl som man

ska kunna välja bland böcker som tar upp annan etnicitet, andra familjekonstellationer, funktionshinder, könsroller osv. Att det ska krävas egna förlag tycker jag är synd.

Genom att jag endast genomfört intervjuer på tre förskolor går det inte att generalisera några tankar och åsikter från pedagogerna i fråga, vilket jag är fullt medveten om, men jag kan ändå se tendenser och jag har utgått från dessa tankar i mina resonemang. Inte heller när det gäller bokinventeringen kan man dra några bestämda slutsatser, då jag inte kunnat gå igenom hela stadsbibliotekets utbud av bilderböcker, utan endast använt mig av några sökvägar (se *Metod och material*).

7. Avslutning

Jag anser att de intervjuer och den bokinventering som genomförts har svarat på de frågeställningar som formulerats. Det fanns dock lite större förhoppningar på att medvetenheten skulle vara tydligare, då även sexuell läggning hör till de skillnader i levnadssätt som förskolan, enligt läroplanen, ska arbeta med för att barnen ska utveckla en öppenhet och respekt inför. Att begreppet heteronorm inte är så etablerat i förskolans värld förstår jag, då det saknas spridning av kunskap via både lärarutbildning och fortbildning.

Slutsatsen är alltså, även i denna uppsats, att det behövs mer kunskap kring detta allt mer aktuella område, för att få pedagoger i förskolan att även arbeta med denna del av jämlikhetsarbetet. Sexualitet borde få lika stor plats som etnicitet, genus, funktion o.s.v. för att kunna sträva efter att bryta normer. Att plocka ut en bit är inte nödvändigt, utan alla bitar kan arbetas med tillsammans. Att ta till barnlitteratur i detta arbete är en stor möjlighet till goda resultat, så kunskaper om hur man använder den, och hur man kan granska den är också viktiga.

Jag anser att fortsatt forskning i ämnet behövs, för trots att vi kommit en bit på väg genom ökad öppenhet, saknas mycket kunskap. En utökad forskning på hur pedagogers medvetenhet kring heteronormen ser ut vore intressant för att se om dessa tre förskolor representerar tankar som finns hos fler. Om det nu skulle visa sig att majoriteten saknar denna kunskap, vilket också tidigare forskning visar, vore det nyttigt att sprida mer kunskap om ämnet vidare till verksamma pedagoger. Att undersöka hur förskolor som har denna medvetenhet arbetar vore ett steg, både hur de arbetar allmänt, och hur man kan arbeta med barnlitteratur som bryter heteronormen. Att undersöka böckers kvalitet på något sätt, med djupare analyser, vore ett annat mer litteraturvetenskapligt alternativ.

Källförteckning

- Chambers, Aidan, 1993: *Böcker inom oss – om boksamtal*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Denscombe, Martyn, 2000: *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Edwards, Agneta, 2008: *Bilderbokens mångfald och möjligheter*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Granberg, Ann, 1996: *Småbarns sagostund*. Stockholm: Liber utbildning.
- Kåreland, Lena, 2009: *Barnboken i samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Liedman, Rebecca, 2006: *Olyckliga slut barnbokens största tabu*. Nättidningen ALBA. <http://www.alba.nu/artikel/artikel.php?id=402> Publicerad 2006-10-15. Hämtad 2012-09-06.
- Lunneblad, Johannes, 2009: *Den mångkulturella förskolan – Motsägelser och möjligheter*. Lund: Studentlitteratur.
- Läroplan för förskolan (Lpfö 98/10). I Wiklund Dahl, Eva, 2006: *Med läroplanen på fickan*. Upplaga 5. Stockholm: Förskoletidningen/Fortbildning AB.
- Norell Beach, Annie, 1995: *Mångfald och medkänsla – i förskolan*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Olika förlag, 2010a: *Magic, Cilla & Baby – ramsor om tjejer, killar & grejer*. Olika förlag. http://www.olika.nu/index.php?option=com_content&task=view&id=175&Itemid=105 Hämtad 2012-11-30.
- Olika förlag, 2010b: *OLIKA utmanar och lägger till*. http://www.olika.nu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=28 Hämtad 2012-12-07.
- Olika förlag, 2010c: *Vilka vi är*. http://www.olika.nu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=15&Itemid=30 Hämtad 2012-12-07.
- Olsson, Lotta, 2008a: *Propaganda kan inte motverkas med annan propaganda*. DN.se. <http://www.dn.se/kultur-noje/debatt-essa/propaganda-kan-inte-motverkas-med-annan-propaganda> Publicerad 2008-05-13. Hämtad 2012-09-25.
- Olsson, Lotta, 2008b: *Släng alla pekpinnar*. DN.se. <http://www.dn.se/kultur-noje/debatt-essa/slang-alla-pekpinningar> Publicerad 2008-05-20. Hämtad 2012-09-25.
- Olsson, Lotta, 2008c: *Lotta Olsson 3 juni*. DN.se. <http://www.dn.se/dnbok/dnbok-hem/lotta-olsson-3-juni> Publicerad 2008-06-03. Hämtad 2012-09-25.
- Runfors, Ann, 2010: *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar – en studie av hur invandrarskap formas i skolan*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts.

Sahlström, Jenny, 2006: *En utmaning för heteronormen – lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi*. Stockholm: Under Ytan.

Salmson, Karin, 2008a: *Våra böcker ökar toleransen*. DN.se. <http://www.dn.se/kultur-noje/debatt-essa/vara-bocker-okar-toleransen> Publicerad 2008-05-13. Hämtad 2012-09-25.

Salmson, Karin, 2008b: *Vi vill påverka medvetet*. DN.se. <http://www.dn.se/kultur-noje/debatt-essa/vi-vill-paverka-medvetet> Publicerad 2008-05-20. Hämtad 2012-09-25.

Sjöström, Bodil: *Böcker*. <http://www.bodil.nu/bocker/> Hämtad 2012-11-30.

Skolverket, 2009: *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* Rapport 326. Stockholm.

Skåhlberg, Anette, 2008: *Prinsessan Kristalla*. Sagolikt bokförlag. <http://www.sagoliktbokforlag.se/Sagolikt%20Bokforlag%20Prinsessan%20Kristalla.html> Hämtad 2012-11-30.

Skåhlberg, Anette, (2009): *Om Sagolikt Bokförlag*. <http://www.sagoliktbokforlag.se/Om%20Sagolikt%20Bokforlag%20Mer%20Om%20Oss.htm> Hämtad 2012-12-07.

SOU 2001:10, 2001: *Barn i homosexuella familjer*. Betänkande från Kommittén om barn i homosexuella familjer. Stockholm: Fritzes.

SOU 2006:75: *Jämställd förskola – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete*. Slutbetänkande av Delegationen för jämställdhet i förskolan. Stockholm: Fritzes.

Spegel förlag. <http://www.spegelforlag.se/index.html> Hämtad 2012-12-07.

Statistiska centralbyrån, 2009: *Barn med samkönade föräldrar*. Stockholm: Statistiska centralbyrån. http://www.scb.se/Pages/TableAndChart____279857.aspx Uppdaterad 2011-12-14. Hämtad 2012-10-24.

Törnqvist, Cecilia (red.), 2008: *O/lik - Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering*. Stockholm: LSU – Sveriges ungdomsorganisationer.

Vombat förlag. <http://www.vombatforlag.se/> Hämtad 2012-12-07.

Östlund, Thomas (red.), 2006: *Tyst i klassen?* Stockholm: Under Ytan.

Bilderböcker

Frimodig, Karin, Berg, Sara & Ruta, Matilda, 2009: *Kim & Skrutten*. Stockholm: Vombat Förlag.

Güettler, Kalle & Halse, Pia, 2010: *Jag vill ha baklava*. Linköping: OLIKA Förlag.

- Karsin, Åsa & Arvidsson, Frida, 2007: *Värsta prutten, Lolly!* Linköping: OLIKA Förlag.
- Karsin, Åsa & Bektašević, Karin, 2009: *Pinsamt värre, Krille!* Linköping: OLIKA Förlag.
- Lindenbaum, Pija, 2006: *Lill-Zlatan och morbror raring*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lundborg, Annette & Tollerup-Grkovic, Mimmi, 1999: *Malins mamma gifter sig med Lisa*. Stockholm: Eriksson & Lindgren.
- Schubert, Karolina, Hermann Lundberg, Johanna & Nygårds, Anneli, 2011: *Barn i regnbågsfamiljer*. Rönninge: Spegel förlag
- Skåhlberg, Anette & Dahlquist, Katarina, 2010a: *Junior börjar förskolan*. Uppsala: Sagolikt Bokförlag.
- Skåhlberg, Anette & Dahlquist, Katarina, 2010b: *Jösta och Johan*. Uppsala: Sagolikt Bokförlag.
- Skåhlberg, Anette & Dahlquist, Katarina, 2011a: *Junior vill ha syskon!*. Uppsala: Sagolikt Bokförlag.
- Skåhlberg, Anette & Dahlquist, Katarina, 2011b: *Måste ha monster*. Uppsala: Sagolikt Bokförlag.
- Summanen, Eddie & Kåberg, C., 2012: *Familjeboken*. 2 uppl. Stockholm: Vombat Förlag.
- Tidholm, Anna-Clara, 2009: *Min familj*. Linköping: OLIKA Förlag.

Bilaga 2 Intervjufrågor

1. Hur många år har ni arbetat inom förskolan?
2. Hur länge har ni arbetat på denna förskola?
3. Vad innebär heteronormen för er?
4. Hur väljs bilderböcker som finns i er verksamhet ut?
5. Arbetar ni aktivt med böcker?
6. Känner ni till några böcker som har ett innehåll utanför heteronormen?

Om ja på fråga 6:

Har ni/Har ni haft några på er förskola?

Är det ett medvetet val ni gjort att ha böckerna i verksamheten?

Om ja, hur tycker ni att utbudet är? (På förskolan/allmänt)

Arbetar ni med böckerna aktivt?

På vilket sätt/Varför inte?

Om de inte haft några sådana böcker på förskolan:

Hur kommer det sig att ni inte har några sådana böcker? (Medvetet eller omedvetet?)

Om nej på fråga 6:

Skulle ni kunna tänka er att använda er av sådana böcker i verksamheten?

På vilket sätt/Varför inte?

7. Har ni någon erfarenhet av barn med föräldrar utanför heteronormen?
8. Är frågor om heteronormen något ni diskuterat på förskolan?
9. Tycker ni att frågan om heteronormen är något som är viktigt att arbeta med i förskolan?
10. Är frågor om heteronormen något man tänker på/arbetar med i den övriga verksamheten?
11. Är det något ni skulle kunna arbeta med?
12. Vad skulle behövas för att ni skulle kunna arbeta med det?